

Historische Kring IJsselstein 12 (sept. 1979)

<https://hdl.handle.net/1874/10050>

UITGAVE STICHTING HISTORISCHE KRING IJSSELSTEIN

BESTUUR:

Voorzitter: L. Murk, IJsselstraat 24, IJsselstein.

Secretaris: W.J.A. van Wijk, Kloosterstraat 11, IJsselstein, tel. 03408-3941.

Penningmeester: F. Janssen, Voorstraat 23, IJsselstein.

Leden: Mevr. A.T. Edelschaap-van Capelle en mevr. G.C.A. Pompe-Scholman.

Bank: AMRO-bank IJsselstein, rek.nr. 218400217, gironr. bank 2900

Redactie:

Mevr. F.A.G.T. Mesman-Reijntjes, Paulus Potterlaan 23, IJsselstein, tel. 03408-1872.

W.J. van Impelen, Kasteellaan 151, IJsselstein, tel. 03408-1968.

Donateurs ontvangen het tijdschrift gratis (3 of 4 nummers per jaar) en worden op de hoogte gehouden van alle activiteiten.

Nieuwe donateurs kunnen zich opgeven bij mevrouw Myriam Janssen, Voorstraat 23, IJsselstein, tel. 03408-2309.

Voor inwoners van IJsselstein bedraagt de contributie minimaal f 15,— per kalenderjaar. Zij die buiten IJsselstein wonen, worden verzocht f 5,— extra over te maken in verband met de verzendkosten van het tijdschrift.

Inhoud:

Eendenkooien, een kijkje achter de schermen II (slot)	2
door J.J.H.G.D. Karelse-IJsselstein.	

Eendenkooien in de Lopikerwaard II (slot)

door Désiré Karelse — IJsselstein

Na „Eendenkooien, een kijkje achter de schermen” (april '79 nr. 10) nu: „Eendenkooien in de Lopikerwaard. Het vorige stuk ging over de eendenkooi en het kooibedrijf in het algemeen. Dit tweede deel gaat over de eendenkooien die gelegen waren in de Lopikerwaard, waar zij voorkwamen, wanneer en hoe deze zijn ontstaan en weer zijn verdwenen. Daarna nog iets over de kooirelicten, hoe deze tegenwoordig in het landschap zijn terug te vinden.

Tot slot een korte beschrijving van de twee eendenkooien, naamgeving en enkele vermeldingen uit de literatuur. Ik hoop dat dit verhaal er toe kan bijdragen de geschiedenis van de Lopikerwaard weer wat te verduidelijken. Want waar ik ook kwam, over „eendenkooien” is weinig of niets bekend of bewaard gebleven.

Een enkele keer trof ik wat algemene gegevens aan in de literatuur, een andere keer een avondlang gesprek met een boer uit de polder. Soms ook wel een dag „de boer op geweest” en maar voor een uur gegevens die te gebruiken waren. Toch wil ik hierbij alle mensen die zo vriendelijk zijn geweest mij aan te horen, bedanken voor de gegeven informatie, de hulp om weer bij anderen te kunnen komen, om het land in te mogen, voor de koffie en de gezellige gesprekken.

Zonder dat, had ik niet zo ver kunnen komen en ga ik straks weer verder met het achterhalen van eendenkooien en kooikers. In de hoop zo volledig mogelijk te zijn, is hier het verhaal over een belangrijk stukje streekhistorie.

De Lopikerwaard

Om te beginnen iets over de vroege geschiedenis van de Lopikerwaard, een gebied van ± 13.200 ha., gelegen in de zuid-west hoek van Utrecht en behorend tot het Utrechts-hollands veenweidelandschap.

Een slagenlandschap met een strak verkavelingsstramien en een open structuur. Kenmerkende elementen hierin zijn: de smalle langgerekte door sloten gescheiden percelen, de lintbebouwing, de houtkaden en tiendwegen en de talrijke geriefbosjes. Daarnaast bevinden zich er nog een 20-tal kooirelicten en twee eendenkooien.

De Lopikerwaard is in de 11e en 12e eeuw door de zogenaamde „cope-ontginningen” in cultuur gebracht.

Voor dit plaats vond was het een moerasbosachtig gebied begroeid met o.a. wilgen, populieren, berken, en riet, doorsneden door enkele veenriviertjes.

Het gebied was toen grotendeels in eigendom bij de geestelijke overheid en werd door middel van ontginningsovereenkomsten, de z.g. „copes”, door de leenheren verkocht. Enkele plaatsnamen duiden hier nog op Benschop (Bens-cope) en Willeskop (Willes-cope).

Tijdens de ontginning werden de rivieren en weteringen als basis gebruikt, waardoor de „slagen” ontstonden van ± 30 meter breed en ± 1200 meter lang, loodrecht vanaf de basislijn. Aan het einde hiervan ontstonden landscheidingen, de tegenwoordige houtkaden.

Eind 13e eeuw was er een goed leefbaar gebied ontstaan dankzij ontginningen en dijk aanleg. Zodra een stuk slagenlandschap ontgonnen was, gingen de mensen aan de gang. Men verbeterde de ontwatering, liet er zijn vee weiden maar er werd zeer zeker niet alleen grasland van gemaakt. De drogere plaatsen met wat meer zand of klei werden als bouwland gebruikt en op de vochtige plaatsen ging men vlas en hennep verbouwen.

fragment van de „Generaale Land-Kaarte van den Loopickerwaard, gemeeten Anno 1771” van Hattinga.

Over het algemeen liet de heer dan ook wel snel een eendenkooi aanleggen, die hij gebruikte ten behoeve van eigen tafel of verpachtte aan een vakkundige kooiker. Natuurlijk ook de boeren zelf hebben kooien gegraven, in de achterliggende percelen was altijd wel ruimte voor een goed draaiend kooibedrijf naast landbouw en veeteelt.

Want zolang nog niet alles rondom was ontgonnen en ontwaterd, broedden er tienduizenden vogels. En in de herfst en voorwinter, wanneer de trekvogels kwamen, waarvan er sommige hier overwinterden, leverde de eendenkooi een goede opbrengst.

Zo kan men zich het ontstaan van de eerste eendenkooien voorstellen, ook al is het waarschijnlijk dat veel kooien pas later zijn aangelegd, de eerste zijn zeker op deze manier gekomen.

Het ontstaan

Hoe is de eendenkooi ontstaan? Alle kooien in de Lopikerwaard zijn gegraven. Gegraven met de schop en kruiwagen, misschien, zelfs waarschijnlijker met behulp van de aardslee of aardwagen. Dat is een grote bak, ongeveer 2-3 keer zo groot als een kruiwagen, op twee ijzeren of houten glijders; deze slee werd door een paard voortgetrokken.

De grond moest er dan weliswaar met de schop ingegoooid worden, maar het vervoer en het leegkniepen was veel gemakkelijker. Daarbij ook sneller, men kon met een bepaalde beweging de aardslee makkelijk kantelen, zodat de grond er uit kliepte.

Met dit werktuig zijn veel kooien ook weer dichtgereden, overigens zijn hiervoor later natuurlijk modernere werktuigen en hulpmiddelen gebruikt.

Men kan nu nog de kooiafdrukken en kooirelicten zien dat de kooien meestal midden op de scheiding van twee percelen hebben gelegen. Daaruit kan men afleiden dat zij gegraven zijn na de ontginning en vanuit een sloot. De sloot vormde de basis, middellijn van de kooiplas en natuurlijk de eendenkooi zelf.

Opkomst en verval

Zoals gezegd lagen de kooien in de laaggelegen, dus vochtige gedeelten en aan het einde van de kavels.

Door deze afgelegen plaats was er weinig rustverstoring en zat men midden in de polder, daar waar de eenden konden komen en gaan. Eerst was dat in de buurt, misschien zelfs al in de nog niet ontgonnen landstroken. De kooien die het langst in bedrijf zijn geweest liggen (toevallig?) in de polders die het laatst ontgonnen zijn.

Op deze manier zijn er hele rijen eendenkooien, nu verdwenen of nog als kooirelict terug te vinden op oude kaarten en luchtfoto's. Dergelijke rijen van eendenkooien treft men ook aan in de omliggende waarden. Allereerst tussen Vreeswijk en Gouda, de Lopikerwaard ligt hiertussen en aan de andere kant van de Lek; tussen Vianen en Sliedrecht.

In de Lopikerwaard zijn er concentraties van kooien langs de houtkaden en dan grotendeels alleen maar in de polders Willeskop, Blokland, Broek en Benschop.

(Zie ook het kaartje op blz. 6). Daarnaast ligt een groot aantal ten noorden van Cabauw, het zuidwestelijk gedeelte van polder Lopik.

Opvallend is dat er (tot nog toe) geen kooien gevonden zijn in Hoenkoop, Lopikerkapel en de hele strook langs de Lekdijk.

Enkele kooien liggen er in polder Polsbroek, één in polder Cabauw en waarschijnlijk nog één in polder Vogelenzang.

Het komt er dus op neer dat ze vooral in het centrum (tussen Benschop, Blokland, Willeskop) en het zuidwesten (tussen Benschop, Cabauw en Lopik) voorkwamen.

Verklaringen voor deze opeenhoping zouden kunnen zijn dat hier het land hoger ligt, dat het eerder is ontgonnen of dat een aantal kooi-boeren de kooirechten op een bepaalde manier zou hebben afgekocht. Het laatste lijkt me voor die tijd niet waarschijnlijk; de eerste twee verklaringen wel. Ook wanneer men gaat vergelijken met de andere Waarden, valt alleen op dat er langs de Lek geen kooien zijn ontstaan. Zoals men bijvoorbeeld bij Ameide en Lexmond eendenkooien vindt. Of bij Lekkerkerk, ontstaan in een wiel.

Maar het zijn altijd die stroken land die niet aan de streekdorpen grenzen; daar liggen of lagen de eendenkooien.

In de Lopikerwaard zijn het er nog twee, waarvan gezegd kan worden dat zij de laatste zijn van misschien wel 100 kooien. Let wel misschien 100, want tot nu toe zijn er hoogstens 40-50 kooien terug gevonden.

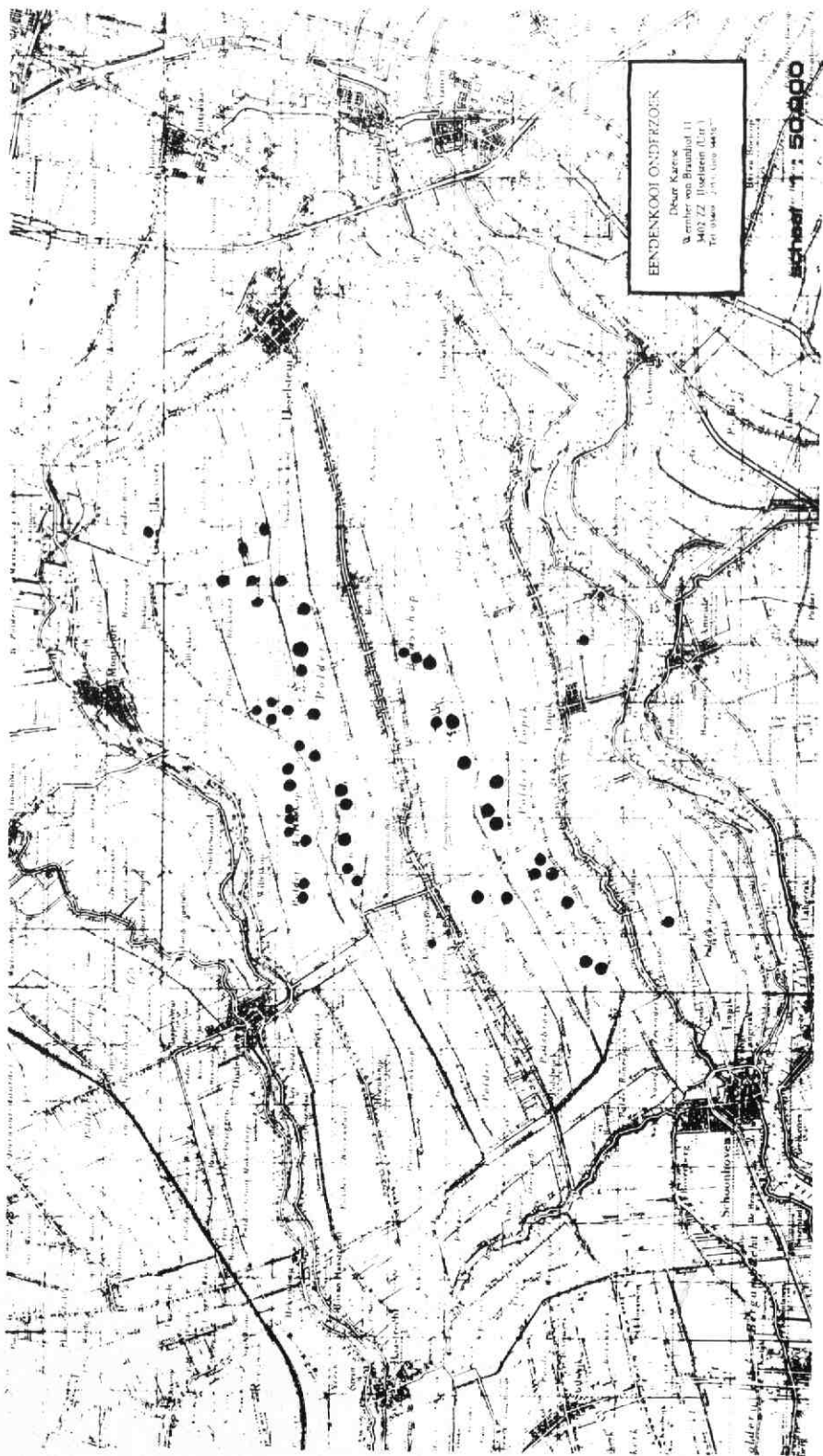
Het verhaal gaat, dat bijna elke grotere boerderij vroeger de eendenkooi als nevenbedrijf had. Vooral in de winter kon deze nog wel wat geld in het laatje brengen. Maar mijns inziens hebben ook de „kleine” boeren wel kooien gehad; al waren dit dan wel kleine waterplasjes met hooguit twee vangpijpen.

Toch zijn ze verdwenen. Waar nu grasland is, vond men vroeger akkerbouw en veel grienden. Het goede milieu voor de eenden verdween langzaam, dus daarmee ook de opbrengsten van de kooien. Door de verbeterde ontwatering kwam het land minder snel of helemaal niet meer onder water te staan. Zeker toen ook de vraag naar veeteeltproducten toenam, verdwenen naast de grienden ook vele kooien. Het kooibedrijf werd langzaam maar zeker steeds minder lonend. De grote kooien hebben het hierbij het langste volgehouden, vandaar ook dat men nu alleen nog maar de kooien met vier vangpijpen terugvindt. Deze zijn het laatst verdwenen, en dus het beste zichtbaar.

Kaartvergelijkingen, enkele cijfers en getallen

KAARTEN periode datum	aantal vermeldingen										
	1600-1700	1740	1771	1850	1858	1863-1866	1887-1888	1930	1965-1975 (LUFOS)	1967	1978-1979
EENDENKOOI		5	21	15	15	15	11	10	2	2	2
KOOIRELICT					2	1	10	9	12	14	14
KOOIAFDruk									11		
TOTAAL AANTAL KOOIPLAATSEN	± 100	(5)	21	15	17	16	21	19	25	16	16

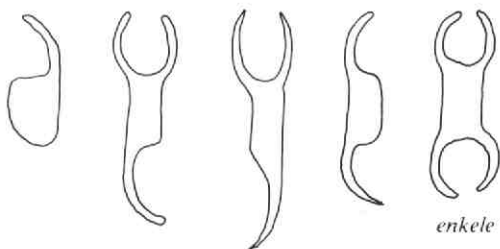
OVERZICHT KAARTVERGELIJKINGEN
EENDENKOOI ONDERZOEK LOPIKERWAARD.

Ligging van de Kooiplaatsen in de Lopikervwaard.

Aangezien er nog geen concrete gegevens van voor 1771 (de kaart van Hattinga) zijn, kan men alleen maar vermoeden, dat er toen meer kooien geweest zijn. Getuige het feit dat Hattinga in 1771 21 kooien op de kaart opnam. Dit zijn niet de kooien die voor 1771 al verdwenen waren, en kooien die na 1771 gegraven en inmiddels ook verdwenen zijn. Het hoogtepunt heeft dan voor 1771 gelegen, een kleine aanwijzing mag zijn dat een boer uit Blokland vroeger een kaart van rond 1600 heeft gehad van de „Klein-Waterschappen Heeswijk, Williskop, Blokland en Broek” waarop toen alleen al 50-60 kooien getekend stonden.

Ook was er in die tijd een grote vrijheid van „wetgeving” t.a.v. het opbouwen en afbreken van de kooien. Het is dan ook niet waarschijnlijk dat het grote kooien waren, zowel op oude kaarten als in het land kan men zien dat er dikwijls maar drie of twee vangpijpen zijn geweest tesamen met een kleine kooiplas. Meestal waren daarbij vangpijpen in de richting noord-oost en zuidoost aangelegd. De later aangelegde kooien hadden altijd wel vier vangpijpen en een ruime kooiplas van ongeveer 50 x 125 mtr. Landelijk gezien zijn dit dan nog geen grote kooien, want deze veldkooien waren hooguit 2 ha. en meestal 1-1,5 ha. groot. Op oude kaarten vindt men vaak „Coy”, „Koye” of Vogel(en)kooi en Vogelkoy als aanduiding in plaats van het tegenwoordige „eendenkooi”.

enkele verschillende kooivormen

Op een kaart uit 1740 „Kaarte en Quohieren van alle polders in de Baronie van IJsselstein” stonden 5 kooien getekend. Doch deze kaart besloeg maar een klein gedeelte van de Lopikerwaard.

Uit deze en andere kaartvergelijkingen met de kaarten van 1771, 1850 (v. J.H. Kips), de Topografische kaarten uit 1850, 1887, 1919, 1930, 1967, 1978 en de kaartjes uit de Gemeente atlas van Kuiper uit de periode 1863-1866; kan een mogelijk maximaal aantal kooiplaatsen van tussen de 25-30 gehaald worden.

Bekijkt men naast deze kaarten ook nog luchtfoto's van de Rijkswaterstaat te Utrecht uit de periode 1965-1975, dan komt dit aantal tussen de 40-50 te liggen.

Vooraf op de luchtfoto's is goed te zien of er al dan niet een kooi heeft gelegen. Men vindt er vaak nog een goede kooiafdruk in het grasland terug. Er zijn ook nog luchtfoto's uit 1943-1944, die de geallieerden toentertijd hebben gemaakt.

Jammer genoeg zijn deze opnamen erg moeilijk uit het archief van de Stichting Bodemkartering te Wageningen, te krijgen.

Een van de foto's staat afgebeeld in het boek „Wilde Planten” deel II uitgegeven door Natuurmonumenten. (Een gedeelte van polder Benschop staat op pag. 31 afgebeeld).

Wanneer u naar de tabel kijkt, geeft deze verschillende feiten weer. Ten eerste de kooien die ook als eendenkooi gekarteerd waren, ten tweede de kooirelicten en ten derde de kooiafdrukken (dit geldt alleen voor de luchtfoto's). Staat er niets vermeld, dan betekent dit, dat het gegeven onbekend is. Onderaan staan de totalen, alle kooiplaatsen die per kaart waargenomen zijn.

In 1771 dus 21 kooien gekarteerd; op de Top kaart van 1850 nog maar 15. Een geringe afname t.o.v.

het geschatte aantal tussen 1600 en 1700, in welke tijd een grotere teruggang heeft plaatsgevonden. De afname voor 1771, zou veroorzaakt kunnen zijn door het octrooi dat de provincie (gewestelijke staten) van Utrecht in 1667 uitvaardigde, waar iedere belanghebbende zich mee moest verenigen en waarbij de kooiker zijn „vogelkooi-octrooi” kreeg en mocht vangen.

Tevens is in 1648 het plaatsen van koopialen mogelijk gemaakt in de provincie Utrecht. De verplichting hiertoe bestaat pas sinds 1814.

Vanaf 1850 tot ± 1900 is het aantal kooien redelijk constant, variërend van 15 tot 11.

Zelfs in 1930 nog worden er 10 kooien op de top kaart vermeld. Op dit moment moet ik een grote sprong maken naar de top kaart van 1967 waar er nog maar twee op staan. Namelijk de „van de Berg eendenkooien”. Juist deze stap zou ingevuld kunnen worden door de luchtfoto's uit 1943-1944; hiervoor ligt namelijk de periode dat de tweede grote teruggang plaats vond.

De luchtfoto's van Rijkswaterstaat geven wel een bevestiging of aanduiding van 40-50 kooien maar laten niet meer dan de twee nog intact zijnde eendenkooien zien.

De verschillende totalen kunnen verklaard worden door de natuurlijke afname van de kooien en het verdwijnen van restanten ervan. Bovendien betroffen niet alle kaarten het gehele gebied.

Kortom er is dus nog een aantal „onbekend”. Men weet niet zeker of er ook kooien gelegen hebben. Dit staat pas vast als een kooiplaats voldoet aan bepaalde voorwaarden.

Deze zijn:

1. Aanwezigheid op een of meerdere kaarten.
2. Bewijs door aanwezigheid in het landschap, begroeiing, reliëf, kavelvorm e.d.).
3. Mondelinge bevestiging van bijv. de grondgebruikers/eigenaren.
4. Bewijs door herkenning op luchtfoto (kooiafdruk).

Op deze manier zijn er 50 kooiplaatsen door mij geregistreerd en genummerd. Waarvan de helft beslist zeker een kooi is geweest, de andere helft is wel waarschijnlijk, maar voldoet (nog) niet aan alle voorwaarden.

Veranderlijke verschijning in een veranderd landschap

De eendenkooien bevonden zich achter in het land, de meestal lagere gedeelten. In de winter liepen de weilanden hier omheen meestal onder water. Uiteraard kwamen hier de eenden op af; ook is het niet onmogelijk dat juist deze strook in de polder de min of meer vaste vliegroute van de (trek)-eenden was. Het was in ieder geval een gebied waar de eenden graag verbleven, dus ook de plaats waar een kooiker wat kon vangen.

In de polders stond toen veel meer hout dan dat er nu nog te zien is. Men moet zich voorstellen dat er langs de randen van de weilanden, de slootkanten e.d. knotwilgen of elzenstommels stonden. Dit in eerste instantie in gebruik zijnd als geriefhout 's winters voor de kachel, in de zomer voor het kaas maken en in het voorjaar bood dit groen uitstekende broedplaatsen voor de eenden. Veelal werden er rond en in elke kooi honderden broedkorven uitgelegd!

Op deze manier kwamen er duizenden eenden hier naar de polder. Een polder waar alle levensvoorwaarden aanwezig waren: voldoende water, rust- en broedgelegenheid en de kooikerboeren die ze best wel wilden voeren in de eendenkooien. Des te meer vogels er in de kooi kwamen, des te groter konden de vangsten zijn.

Nu is dit allemaal anders, het boerenbedrijf is veranderd, het kooibedrijf is weg en het landschap is hiermee ook veranderd. De knotwilgen, de elzenrijen en ook de eendenkooien zijn grotendeels verdwenen.

Dat wil zeggen men vindt er nu nog de kooirelicten, overblijfselen van wat eens een eendenkooi was.

Bij de nog begroeide kooirelicten is volledige inversie opgetreden d.w.z. de vroegere kooiplas is nu begroeid met boom- en struikbegroeiing, terwijl, waar vroeger de beplanting stond, nu het gras groeit en de koeien grazen. Naast deze bosjes met elzen, wilgen, essen, riet e.d. vindt men ook wel alleen of bijna alleen riet.

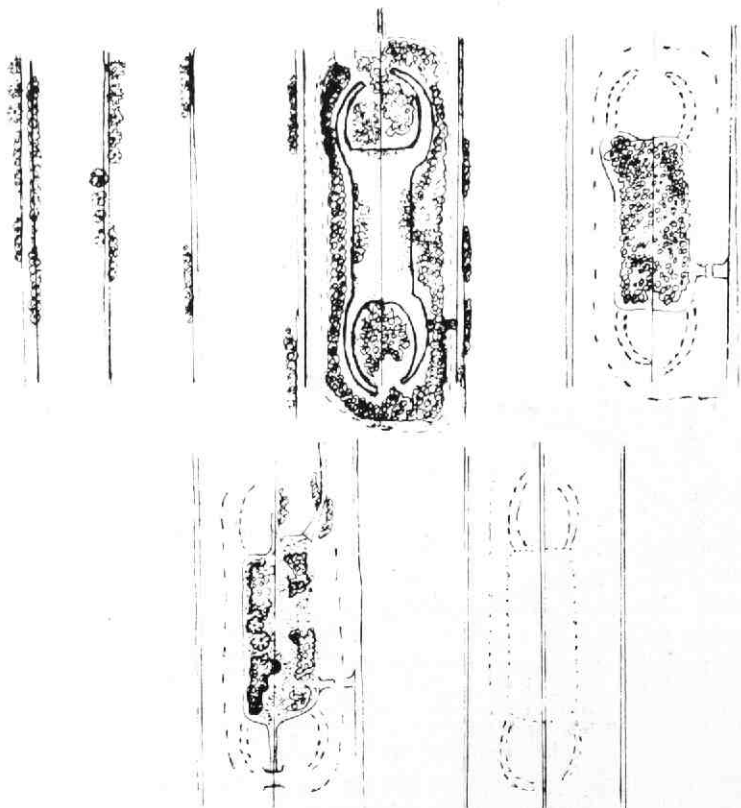
Maar hier omheen zie je de vroegere vangpijpen, scheidingsloot en afwateringssloot als „lechten”, laagtes in het land. Het land ligt juist op die plaats en in die vorm lager dan het omliggende land. Soms heeft men ze ingepast in het weiland als sloot of greppel.

Ook de plaats van het kooihuisje is terug te vinden als een hoogte, onder de grond bevinden zich nog wel stenen of de restanten van de fundamenten.

Naast deze elzenbosjes en rietlandjes zijn er ook die alleen maar te herkennen zijn door het sterke reliëf wat er nog te vinden is. De vroegere kooiplas is nu een laagte in het land geworden en begroeid met waterminnende planten, boleten, bies- en zeggepollen.

Dit zorgt voor een duidelijke vegetatieverschil met het omringende grasland. In de winter staan deze plekken het eerst onder water.

Is er zelfs geen ongelijk land met kooiafdruk te vinden, omdat het geheel geëgaliseerd is, dan kan men hooguit een vroegere kooiplas nog herkennen aan de afwijkende perceelsvorm.

... VAN PAS ONTGOFFEN LAND TOT EENDENKOOI GEMAAKT IN Verval GERAAKT TOT BOSJE OF RIETLAND GEWORDEN DICT GEREDEN, GELIJKGEMAAKT DE KOOIAFDruk ALLEEN NOG, BLEEF ZICHTBAAR

Deze kooirelicten vormen in de polders belangrijke refugia of rustgebiedjes. Ze zijn in het bijzonder qua flora en fauna, alsmede landschappelijk en cultuur historisch van betekenis. Er broeden tientallen eenden en andere vogels en er is een rijke scharkering aan plantensoorten.

Het kooibedrijf in het dagelijks leven

De kooien in de Lopikerwaard moeten toch op een bepaalde manier hun invloed gehad hebben op het leven van de mensen en zeker op dat van de kooiker-boeren zelf.

Meestal valt hier niets over te zeggen, het is te lang geleden om daar nog wat over te weten te komen. De overlevering laat bepaalde verhalen, gebeurtenissen e.d. voortbestaan. Van de laatste twee eendenkooien is hier nog wel wat over bekend. Veel mensen weten wel dat de kooikers hen wegjoegen als ze te dicht bij de kooi kwamen. Soms ook mocht men mee de kooi in en zag men hoe de kooiker te werk ging bij het kooien. Maar je kwam beslist de kooi niet in als je „stonk” naar parfum, after-shave of haarmiddelen; wie je ook was, dan kwam je de kooi niet op. Er was ook nog al eens wat te doen over de kooipalen, ze werden verzet of afgezaagd, omgetrokken e.d. Doch dit zijn de algemeen bekende dingen, zoals ook het stropen en de moeilijkheden met jagers.

Maar hoe was het vroeger? Als we kijken naar de andere middelen van bestaan, mogen we concluderen dat ook nu weer alles voor handen was! Naast de uitermate geschikte omgeving voor de eenden, was dit het ook voor de kooien zelf. Er waren riet- en biezensnijders die het riet voor de schermen konden leveren, er waren mandenmakers die de broedkorven en „horren” konden breien. Men bedenke wel dat dit niet altijd het geval was, een echte kooiker had de materialen (tenen, riet e.d.) zelf voorhanden en maakte zelf wat hij nodig had.

Maar niet alleen de riet- en griendteelt kon van dienst zijn, waarschijnlijk ook de vlas- en hennep-teelt. De touwslagers konden netten maken voor de visserij maar ook voor de vangpijpen in de kooien. Vaak werden de oude vissersnetten gebruikt voor de vangpijp overspanning, er zijn nog wel oude stenen (met een gat erin) in de kooien teruggevonden die daarvan afkomstig waren. En ook het hennepzaad kon aan de eenden gevoerd worden.

De meeste van deze bedrijven zijn inmiddels allang verdwenen, de kooien ook, want, zoals gezegd, door de verschuiving in de agrarische bedrijfsvoering, zijn deze ambachten grotendeels al uit de streek verdwenen.

Nog enkele kunnen het, nog enkele doen het, maar verloren gaat het (nog) niet! Ook nu nog zijn er boeren die broedkorven uitleggen, de kooi is allang verdwenen, maar die eenden moeten blijven.

De „Van de Berg-eendenkooien”.

De Van de Berg-eendenkooien zijn de twee overgebleven eendenkooien. Een ligt in polder Broek en één in polder Blokland. Ze zijn beide in bezit geweest van de familie Van de Berg. Dat wil zeggen van verschillende „Van de Bergens”, de laatste twee kooikers waren neven van elkaar.

Het zijn de kooien die nog lange tijd in gebruik zijn geweest en waar ook nu, na de gedeeltelijke restauratie, weer gekooid zal worden. Beide kooien zullen na de ruilverkaveling deel gaan uitmaken van het polderreservaat, waarvan 115 ha. reservaatgebied wordt en 70 ha. beheersgebied, in totaal komt er dus een 185 ha. groot rust- en natuurgebied om de kooien heen te liggen.

Zowel in de gemeentelijke bestemmingsplannen als in de provinciale streekplannen genieten de kooien en deels het omliggende gebied, gedeeltelijk tot volledige bescherming.

Zo wordt dit gebied o.a. aangeduid met de benaming:

„Natuurgebied”, waarbij het handhaven en/of herstellen van bestaande en/of potentiële landschapsecologische kwaliteiten als doelstelling t.a.v. het beheer wordt genoemd.

Situering van de „Van de Berg” eendenkooien.

Ze liggen midden in de polder met ten zuiden de Noordzijdsekade, maar in een voor de rest (nog) vrij open en (nog) rustig gebied. „Nog” want er zijn plannen om op ruim een kilometer afstand een aantal nieuwe boerderijen te bouwen plus de daarbij behorende nieuwe wegen aan te leggen.

Hierdoor zal één van de laatste grote stilte gebieden in de provincie Utrecht verdwijnen.

Het geheel is namelijk net buiten de 1130 meter grote afpalingsrechten gesitueerd; rust en open ruimte zullen dan danig aangetast worden.

Het zijn de oudste kooien in de Lopikerwaard, aannemelijk is dat ze al rond 1600 in bedrijf waren.

Ze zijn beide geregistreerd bij de minister en mogen en kunnen dus als vangkooi gebruikt worden.

Op dit moment zijn beide kooien (elk zo'n 2 ha. groot) in eigendom van C.R.M. en in beheer bij Staatsbosbeheer. Deze instantie heeft inmiddels een kooiker gevonden die ze zal gaan beheren, restaureren en die uiteraard weer zal gaan vangen.

Het Staatsbosbeheer zoekt een
aspirant-kooiker

welke bereid is op huurbasis gedurende een nader overeen te komen huurperiode het beheer en onderhoud en de vangst van wilde eendert te verzorgen in twee eenderkooien van het Staatsbosbeheer, gelegen in de gemeenten IJsselstein en Willeskop.

Eventuele gegadigden dienen in het bezit te zijn van een geldige jachtakte. Ervaring in het kooikersvak strekt tot aanbeveling.

Belangstellenden kunnen zich vóór 15 maart 1979 schriftelijk wenden tot de Natuurbeschermingsconsulent bij het Staatsbosbeheer te Utrecht, Museumlaan 2.

Nadere informatie kan tijdens kantooruren worden verkregen bij het Staatsbosbeheer, bereikbaar onder telefoonnummer 030-520834, toestel 39.

Eendenkooi in polder Broek

De kooi ligt in de gemeente IJsselstein, is oost-west gelegen en omgeven door graslanden. Hij wordt ook wel met de naam: Oostelijke kooi aangeduid, naast de meest gebruikelijk naam: IJsselsteinse kooi.

Al op de kaarten vanaf 1740 komt de kooi voor, maar hij schijnt al omstreeks 1600 in gebruik te zijn geweest. Vroeger heeft men eens een oude huissteen gevonden met de naam „Albertus van de Haas” en een jaartal omstreeks 1600.

De familie Van de Berg zou met drie generaties de kooi al meer dan 100 jaar als bedrijf hebben gehad. Begin 19e eeuw is de kooi door Gert van de Berg gekocht, vanaf 1870 door zijn zoon Henk van de Berg. Deze heeft in 1966 het kooibedrijf vaarwel gezegd en later de kooi verkocht aan dhr.

van der Valk. Daarna heeft dhr. de Vries de kooi nog in handen gehad, maar in 1975 verkocht aan de Stichting Beheer Landbouwgronden. De Stichting kocht de kooi in verband met de komende ruilverkaveling en zou hem zo spoedig mogelijk overdragen aan het Staatsbosbeheer, doch dit is niet zo snel gebeurd. Pas eind 1978 na enkele publicaties in kranten en enkele brieven (door de Werkgroep tot behoud van de Lopikerwaard) gestuurd aan diverse instanties zijn beide kooien in eigendom en beheer overgedragen. Maar toen was het al te laat, de Stichting Beheer Landbouwgronden, had de kooi in het geheel niet beheerd en deze was erg verwaarloosd. Alle rietschermen en vangpijpen waren vergaan, de kooiplas bijna geheel dichtgegroeid, het kooihuis en schuur vernield, afgebroken en deels in brand gestoken. De begroeiing, de knotbomen, elzenhakhout, griendjes e.d. verkeerde in een slechte staat met veel achterstallig onderhoud. Ook het tussentijds (eind 1976 en 1977) uitgevoerde knotwerk door de knotgroep IJsselstein mocht weinig baten, eind 1978 en begin dit jaar kon Staatsbosbeheer met behulp van de Stichting Stichts Landschapsbeheer en vele vrijwilligers de kooien weer in goede doen brengen. (Zie blz. 12).

Over het afpalingsrecht heeft vroeger enige onduidelijkheid bestaan. Er werd toen gesproken over 1130 meter, 1300 meter, 300 roeden evenals 700 elk. Zekerheid hierover geeft een briefwisseling uit 1924 door H. v.d. Berg te IJsselstein en de Provinciale Staten, teruggevonden in het Rijksarchief waarin wordt geregeld dat het afpalingsrecht van 1130 ellen naar 1130 meter gebracht wordt. Over de vangsten is weinig bekend. Vroeger lag dit zeker tussen de 6000-10.000 eenden per jaar. Een top-jaar was er tijdje van Henk van de Berg die eens 15.000 eenden heeft gevangen. Het is voorgekomen dat de kooiker op één dag 1362 eenden ving. Dit kwam doordat de vogels werden opgejaagd door de stijgende waterstand, waardoor alles onder water kwam te staan en de eenden de kooi in vluchten.

De oorzaak hiervan was een deffect aan de watermolens, die het water niet meer konden schuiven en verwerken.

Eenden vormden het grootste deel van het tableau. Er werden gemiddeld niet meer dan 100 talingen en daarnaast nog wat smienten en slobenden gevangen. Verder heel weinig pijlstaarten.

Het is een landkooi en zomerkooi die in de zomer de grootste vangsten behaalde uit de eenden die in de streek bebroed waren. 's Winters ving men bijna alleen trekeenden, de echte wilde eenden.

Ten tijde van Paul van de Berg werden de gevangen eenden door de kinderen op de fiets naar Utrecht gebracht. Wanneer zij naar school gingen werden de eenden afgeleverd bij poelier Rosenberg. De prijs werd gewoonlijk aan het begin van het seizoen afgesproken.

Het voormalige woonhuis dat bij de kooi stond, is in 1937-1938 gebouwd, nadat het oude houten huis was afgebrand. Nu in 1979 zijn de puinhopen netjes op één hoop geschoven, nadat het in de laatste jaren door de jeugd is vernield en tot de grond toe afgebroken. Het huis heeft overpad gehad op de Achtersloot, getuige de kadastrale gegevens: „Achtersloot nr. 67”.

Elektriciteit, gas of water is nooit aangelegd, wel heeft er een waterpomp en waterput gestaan. Tijdens de oorlog lag de kooi midden in het inundatiegebied en toen is er rond de kooi een kade opgeworpen zodat huis en kooi droog bleven en als een eilandje te midden van het water stonden. De begroeiing van de kooi bestaat uit een elzenhakhout wal langs de buitenrand, langs de vangpijpen knotwilgen, knotelzen en knotpopulieren. Ook staan er enkele fruitbomen en een paar oude knoteiken (de eikels hiervan werden door de eenden gegeten).

Tijdens de grootscheepse opknappbeurt, zijn de griendjes gehakt, werd de elzenrij uitgedund, de kooiplas en twee vangpijpen uitgebaggerd. Zodat het er nu wel erg kaal is maar de kooi (met kooirelict en afpalingsrecht) is op deze manier (zo goed en zo kwaad als het is gebeurd) wel behouden.

*Kooihuis in betere tijden
(foto P. van de Bergh)*

Kooihuis IJsselsteinsekooi, najaar 1977.

Eendenkooi in polder Blokland

De kooi ligt in de gemeente Willeskop, is noord-zuid gelegen. Ten oosten van deze kooi ligt de IJsselsteinse kooi.

Vanaf 1771 komt de kooi op alle kaarten voor. Toch schijnt hij al zo'n 300 jaar te bestaan en gedurende zo'n 200 jaar in handen geweest van de familie Van de Berg.

De kooi behoorde vroeger tot de eigendommen van de hofstee, die in het verlengde van de kooi aan de Bloklandse dijk ligt en nog steeds „Kooilust” heet. Bij een verkoping (in 1940-1944) van deze boerderij is de kooi gescheiden van de boerderij verkocht.

Ongeveer 50 jaar geleden is de kooi door fam. Van de Berg gekocht, hiervoor, maar dat is nog onduidelijk, is de kooi in eigendom geweest van dhr. v. Houten uit Rotterdam. Maar ook nog een tijd van dhr. de Lange uit Blaricum en hiervoor van ene van Herk.

Kooiker P.M. van de Bergh (bijgenaamd Paul de Snor) achter zijn huis te Benschop.

In ieder geval zijn in de laatste 50 jaar twee broers P.M. van de Berg en A.J. van de Berg verantwoordelijk geweest voor de kooi. Totdat ook deze kooi verkocht is aan dhr. de Vries en later via de Stichting Beheer Landbouwgronden bij Staatsbosbeheer is terecht gekomen.

Gelukkig is deze kooi nog lange tijd in gebruik geweest en voor zover dit mogelijk was onderhouden door Paul de Snor zoals Paul van de Berg uit Benschop ook wel genoemd wordt. Deze heeft lange tijd voor de verschillende eigenaren nog toezicht gehouden en soms wel wat gevangen.

Tot het deze in 1977-'78 onmogelijk werd o.a. wegens vernielingen en rustverstoring waardoor de kooi in verder verval geraakte. Ook de hulp van de knotgroep IJsselstein is later teniet gedaan.

Op de kooi stond in noord-oostelijke hoek een klein kooihuisje, maar ook dit gebouwtje is grondig vernield. Het was gebouwd met kloostermoppen en deels van hout met een rieten dakbedekking. Ik ben dan ook erg blij met de mededeling van het Staatsbosbeheer dat het huisje weer in oude stijl zal worden herbouwd. Ook op de IJsselsteinse kooi zal een dergelijk huisje gebouwd worden.

Er werd altijd met een „turfje” gekooid; in het begin van het seizoen met een schrikeffect en natuurlijk altijd samen met het hondje en de lokeenden.

Gemiddeld werden er steeds 100 broedkorven per jaar uitgelegd. De gevangen eenden werden met de bode meegegeven en o.a. naar Utrecht gebracht.

De begroeiing bestaat ook hier uit knotbomen, maar ook veel opgaande bomen zoals iep, eik, esdoorn, essen en elzen. Tussen de vangpijpen bevindt zich een griendje.

Ook hier zijn ingrijpende werkzaamheden uitgevoerd om de verwaarloosde en vervallen eendenkooi weer als eendenkooi dienst te kunnen laten doen.

Overigens werd in de notulen van de oprichtingsvergadering van de Nederlandse Kooikersvereniging, van 24 augustus 1929 melding gemaakt, dat aldaar ook aanwezig was, dhr. H. v.d. Berg uit Benschop.

Kooikershuisje nog in goede staat (1976).

Overblijfselen kooikershuisje april 1978.

Kooihuizen

In de Lopikerwaard staan nog vier boerderijen waarop nu nog te lezen staat dat men wel „lust” in het kooien had.

Eén van deze boerderijen is „Kooilust” aan de Bloklandsedijk te Blokland, die behoorde bij de Willeskopse kooi.

Langs de provinciale weg in Willeskop staan er twee, de eerste is „Kooilust”. Vanaf de Lopikerweg-oost kan men dit kooihuis aan de Cabauwsekade zien liggen.

Merkwaardig is dat deze letters vroeger in het hek gezeten hebben dat vroeger voor de boerderij stond; het is pas in 1890 op de gevel gezet. De kooi die hierbij hoorde vindt men nu nog als bosje terug en ook de vangpijpen zijn nog als „lechten” te zien.

Vanaf 1867 heeft Leen van der Hoek als laatste kooiker hier gewerkt. Hiervoor heeft Pang Faay op de kooi gezeten.

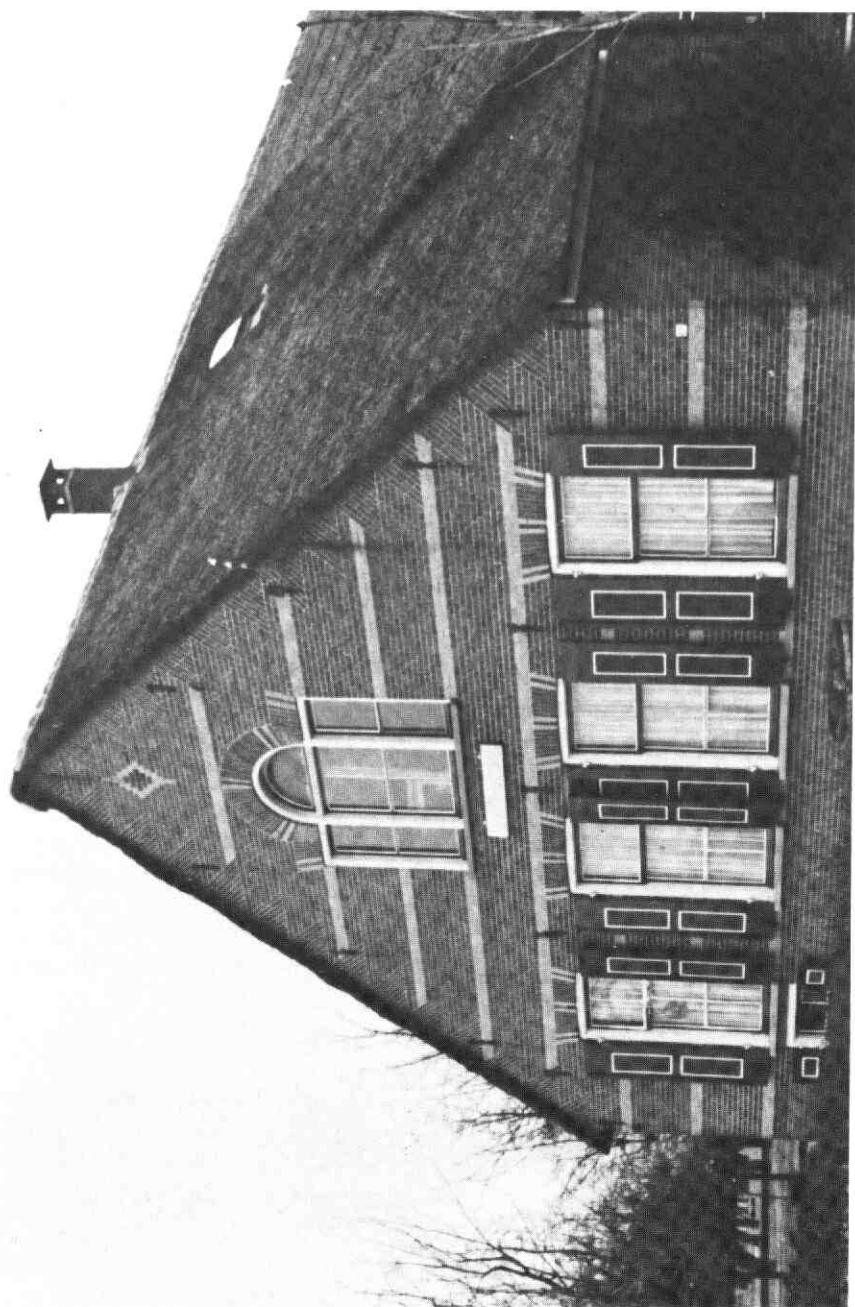
Beide waren zowel boer als kooiker. Als oudst bekende heeft ene Schoutboef op de boerderij gewoond. Een „hereboer” die de kooi zeer zeker verpacht zal hebben.

Maar het is waarschijnlijk wel degene die op de tegeltableau's voorkomt die in de 200 jaar oude boerderij gemetseld zitten. Op één hiervan staat de eendenkooi met op de achtergrond Cabauw. Een ander tableau stelt de boerderij zelf voor.

Op deze kooi heeft ook een kooihuisje gestaan, waar onder andere een bedstee en een open haard in voorkwamen. Het huisje staat ook op het tegeltableau. Het is in 1926/27 in brand gestoken en nooit weer opgebouwd, voordien werd het wel gebruikt als kalverhok. De eendenkooi was omstreeks 1911 al gesloopt. Tegenwoordig woont de fam. Sluis op de boerderij. Zij wisten mij het bovenstaande te vertellen. Het was ook hier waar de eenden met de schouw naar voren werden gevaren en voor een kwartje werden er 100 eenden op een kruiwagen naar Schoonhoven gereden waar ze met de boot naar een poelier in Rotterdam gebracht werden.

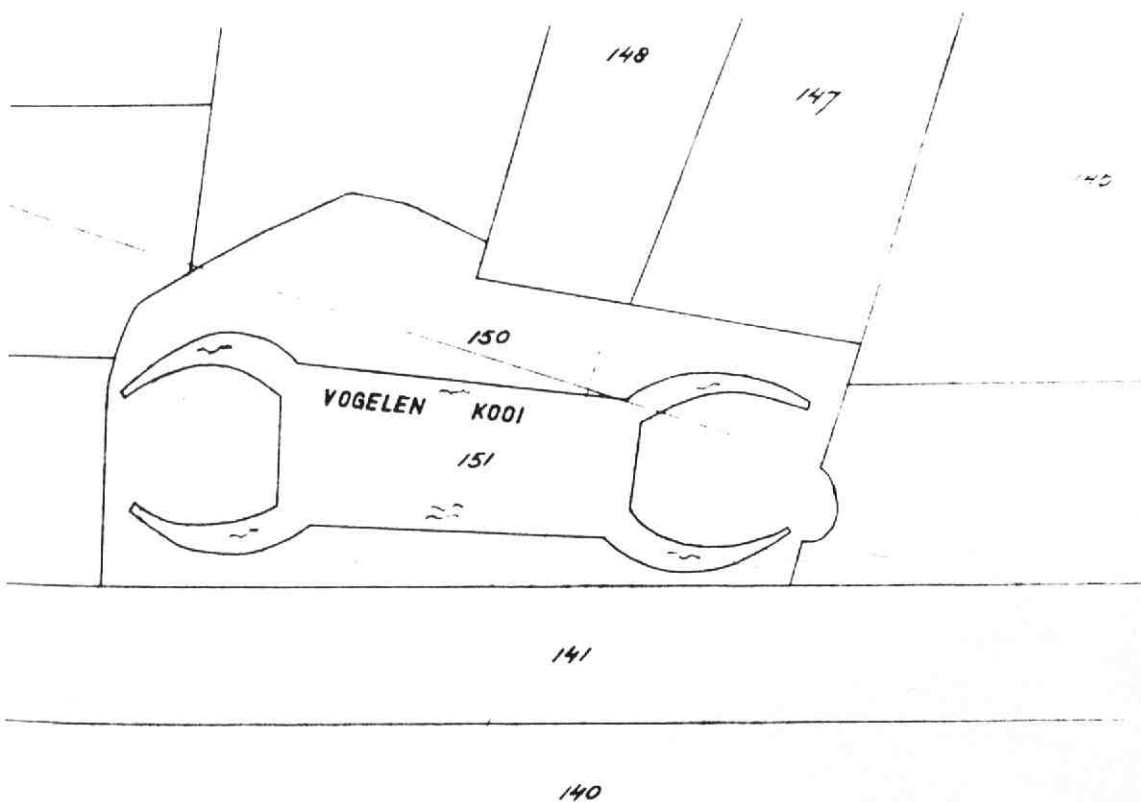
Naamgeving en andere vermeldingen

In het boekje „IJsselstein voor en na 1900” door J.G.M. Boon, wordt op blz. 39 in de lijst van „Beroepsbevolking” in 1880 melding gemaakt van een „Kooyenaar”. Ook in het archief van Benschop zou zo'n vermelding voorkomen, dit volgens dhr. E. van Oosterom, die mij ook kon vertellen dat er ook ene Mulder op zijn boerderij gewoond heeft, die als Kooyenaar bekend stond.

Boerderij „Kooilust“ te Blokland.

Dhr. Vink uit IJsselstein heeft mij in het boekwerkje „Verkoping Hakhout en teenen te IJsselstein” uit 1910 door notaris M. den Bleker laten lezen, dat ook hierin gesproken wordt over „de Kooi” en de „Kooikamp” achter de Lampsinshoeve in de Achtersloot. Hier heeft ook inderdaad een kooi gelegen. Daarnaast wordt gesproken over het „Oude Kooigat”; nabij den tol 78 are griendhout in „de Kooi” en ook ongeveer 58 are snijteen bij de vim aldaar de kleine kooi genaamd. Deze landerijen betreffen land van Mej. Wed. J. v.d. Worp.

Ook in het land van J.A. van Vlooswijk was 1 ha. snijteen zijnde: „de Kooi”. Ook langs de IJsseldijk ligt, volgens dhr. Kromwijk, een weiland dat de „Kooikamp” genoemd wordt en bij het bekijken van oude kaarten is gebleken dat er inderdaad een kooi gelegen heeft. Tegenwoordig worden ook in Benschop dergelijke benamingen gebruikt voor stukken land en heeft men het over de Kooiput, het Kooigat e.d. In de scriptie „Eendenkooien” van A. Tol uit 1965 wordt melding gemaakt van de „Kooikamp” te IJsselstein en de „Kooiweiden” te Polsbroek.

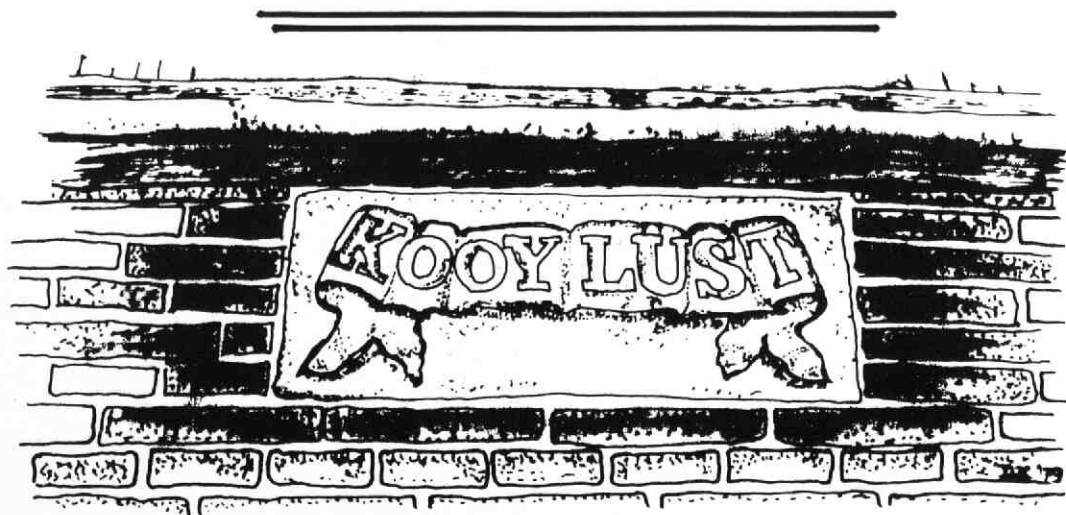
Tot slot.

In het boek „Achter de Schermen” van G.D. van der Heide en T. Lebret (1944) staat het volgende:

Twee kooien liggen er tusschen de weiden onder Perkou, twee in de Lopikerwaard onder Benschop. het land van de strakke, rechtzinnige boeren, het gebied, waar al het werk zijn eenvoudigen en dagelijkschen gang gaat en weinig inbreuk in den toestand gemaakt wordt door toeristen. Want wie gaat er Lopik en Benschop bezoeken, wie komt er hier tusschen de koeien zien en tusschen de zwarte boeren? Voorloopig liggen die kooien daar dan ook rustig en stil, onopgemerkt, zoo goed als heel dat weinig ontsloten land voortleeft buiten de bemoeienissen van de andere streken. Men melkt er de koeien en men wringt er de kaas en daarmee is het afgeloopen, daaromheen is het leven.

Het is duidelijk dat de tijden zijn veranderd.

Laten we wel bedenken dat de eendenkooien in de Lopikerwaard voor het nageslacht behouden moeten worden. Een historisch sieraad in het landschap is onze belangstelling waard.

GEVELSTEEN "KOOILUST" TE WILLESKOOP

DEKIDE EENDENKOOLEN GEZIEN

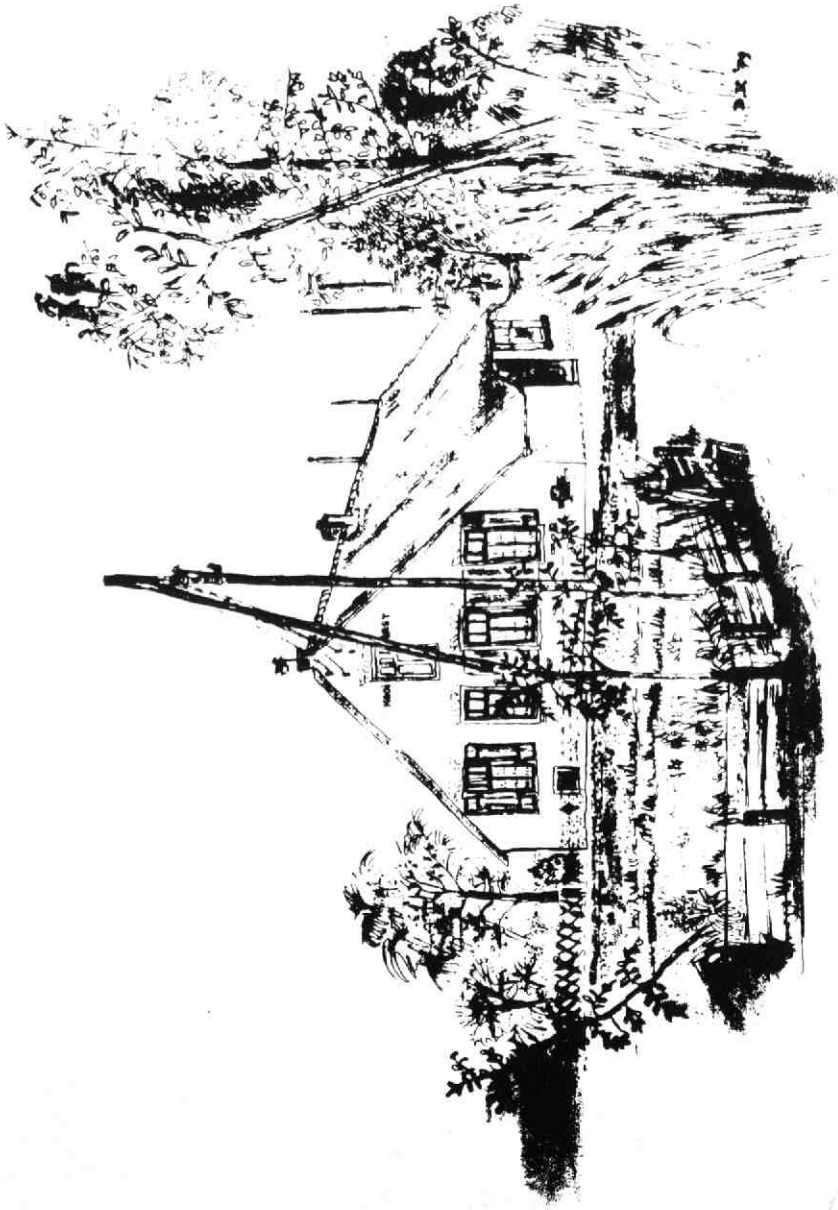
VANUIT POLDER BROEK

....'N KOOIPAAL

ZOALS ZE STRAKS

IN DE POLDER ZULLEN STAAN.....

BOERDERIJ "KOOILUST," TE CABAUW